

KEMSEI ISTVÁN

Léka Géza: Dzsó!

Hitel Könyvműhely, 2022

Léka Géza új verseskötve voltaképpen végtelenítettnek istekinthető, fiktív, egyoldalú beszélgetőfüzet egy holttal, aki történetesen nem más, mint Utassy József, a 20. századvégi magyar líra egyik utolsó nagy alakja. A tizenhat évvel fiatalabb (Utassy 1941-ben, Léka 1957-ben született) Léka életének egy jelentős szakaszában személyes, mondhatni, kisöccsi viszonyban volt Utassyval, tanúja, társa volt betegségével folytatott küzdelmeinek: „Dzsó, / öreg Dzsó, ha tudnád, / mikor a füled is megtelt könnyel, / fölültettelek, / majd lassan a hátadnak feszültem, / akár egy megdólt fabáb” (*A pszichiátrián*), nemkülönben hétköznapijainak: „mert ideleln / bezárult már a világ, / hiába feszegetted, tünődöttél fölötte / hosszan, látványosan / olykor elviselhetetlenül, / míg körmeidet asszonyod / vagdosta-ráspolyozta közben, / egy sámlí mélyéről pillogva ránk” (*Menj tutira!*). Szinte természetes, hogy költészetben is mesterévé vált Utassy (a könyv alcímszerű ajánlása: „Mesterem, Utassy József emlékének”), bár egymástól különböző alkatuk, világélményük megmentette őt attól, hogy epigonja legyen. Az Utassy-féle esztétika lényegétől („Ne verset írv, barátom – költeményt!” – *U. J. intelme*) azonban már igényes alkotóként sem szakadhatott el. Az viszont helyénvaló és vállalt-vállalható, ahogy az *Utassy Kritikai kiadásban* (2017) a jegyzeteket író Vilcsek Béla Utassy „költői leszármazottjaként” említi Lékát. Másképpen nem is születhetett volna meg a *Dzsó!*.

Meglehet, hosszas munkálkodás eredménye a kötet. A Pannon Tükör 2016. márciusi–áprilisi számában – hét éve! – jelent meg belőle két darab (*U. J. intelme, Elég a hangod*). Mindez azt bizonyítja, hogy nem egy szuszra készült alkotás a mű, mint azt a hasonló egy ihletésű alkotásoktól elvárhatnánk, minden látszat ellenére lehettek benne hosszabb-rövidebb kihagyások, elakadások.

A kötet versei többségének indító mondatai – „Dzsó, öreg Dzsó, ha tudnád” – azonban többségükben nem a „Mesterről” szólnak, hanem leginkább önvallomások, vagy közös élmények, élménytöredékek mozaikjaiból állnak

össze. Magyarán: egyszemélyes líra ez a javából, a többi szerepjáték, ürügy a megszólaláshoz: „ám vers nélkül senki vagy, dohognád, / döglött fogideg egy eldobott spirálon, / vagy annyi se, / még annyi se, / barátom” (*Vers nélkül*).

A választott műfaj őse a régmúltból Ovidius *Pontusi levelei*, annak ilyen-olyan későbbi változatai. Egyetlenegyben nem különböznek egymástól az efféle szövegek, hogy alapélményük a hiány, az azt okozó leküzdhetetlen veszteségérzés és az abból származó panasz. Mondhatni, ez a vezérelv, ami Léka mondandóit is irányítja. Kezdődik a köznapi, a szakralitásig emelt, profán gesztussal megidézett csodával: „Dzsó, / öreg Dzsó, / jól átvertél minket, / se rothadás, se bűdös nem / volt ama napon a rédicsei ravatalon, / amint azt vagány bárdként, / a szűk isteni térben / prófétáltad / régen” (*Te csak fényeskedj*), zárul a bizonytalan jövőbe vetett meggyőződéssel: „Nézek utánad, reflektorozok: / évtizedes köd a holnap. / Mint reptéri kutyák a drogot, / én onnan is kiszagollak!” (*Dzsó!*).

A kötetten végighúzódo vezérfonál mégis a magányérzetből származó panasz hangja. Az első részből: „mégis, mit mondhattam volna? / egyél sajtot, virslit, tükörtojást, / vagy parízert hétpofára, ahogy én?” (*Menj tutira!*), „Elhittem: vezethet egérút a kimért sorsból is, / s nem az én apám lesz, aki évtizedes holtan, a zugligeti templom falából kiáltja felém: / kisfiam, olyan egyedül vagy, mint az ujjam” (*Röhögnél rajtam*). A másodikból: „anyám halkan, / lopva jajdult: / Gézukám, / én nem tudtam, / hogy ilyen keserves / az életed, zokogta” (*Az ajánlás mögött*), „Dzsó, / öreg Dzsó, ha tudnád, / belém már csak háltni, / s álmodni járnak a nők” (*Ha tanúm lehetnél*). A harmadikból: „de nézz inkább engem, / akiben csak amolyan / távlattalan, humanus / ballaszt volt a frigy, / aki túl van már / hárromezer ötszáz önzezű / tükörtojáson, harmincezer / letekert kalórián és / kilométeren három év alatt” (*Néma dialóg*).

A következő lényegi hang az aláazaté. Utassy – Léka versei szerint – maga a költészet, a költői lényeg. Ha kissé túlzásnak vehető is, célját, költővé válá-

sát lényegében Utassy lírája-esztétikája, magatartása ösztönzi. Ő mondja ki a szentenciát a tehetségért firtató apai kételyekre is: „talán ha neked gyónja meg: / már-már lemondott rólam / végképp, de most, de most, / hogy a szárnyad alá vettél: / lesz ebből bármi, te Józsi? / és betessékelt az *Ecserire* (*Ecseri lakodalmás, az Állami Népiegyüttes előadásában*) / titeket is” (*Hazai pálya*).

Az alázat érzésének megvallásával Léka egy lendülettel lerombolja a szuverén költőtől elvárható határokat. Nagy merészségre vall az, hogy egészen a lemeztelenítetttségig túllép az ún. „költői” őszinteség küszöbén. Már-már vakmerően, mellőzve mindenféle, általában titkait takargató, hiú költői ént: „úgy tudsz rám, lekörözöttre / visszánézni, olyan rosszálló, / fitymáló pillantással néha, / ahogy Regósi bácsi fiamozta / élete párját, Annus nénit / valamikor gyerekkoromban” (*Hiába minden*). A kisebb tehetségűség érzésének megvallása azonban egyáltalán nem bántó, inkább tiszteltre méltó, hiszen általában minden alkotó tisztában van a művészeti rangsorban elfoglalt helyével. Csak a sült-dilettánsok képzelik magukat abszolút halhatatlannak. Zseni közelségében létezni egyáltalán nem egyszerű, hiszen még ehhez a kitarulkozó őszinteséghez is a *Mester* adta a jó tanácsot: „vigasztaltál, öld ki magadból, fiú, aki s ami bánt!” (*Röhögnél rajtam*). Az egész kötet kulcsmondata is lehetne ez. Az igazi őszinteség ugyanis, a ritka kivételeket nem számítva, a legtöbb esetben nem jön magától. Megelőzi azt a választott mester(ek) olvasásából keletkező, legtöbbször félreértelmezett esztétikai szépség iránti igény, a saját hang keresésének kínlódásokkal teli időszaka: „Élednek a verseid, Géza! Látom, / hat rád az Öreg... – szólít meg / Zsóka, három évtizeden túlról” (*Ki hinne nekem*).

A sebek feltépésének fázisa későbbi képződmény. A *Dzsó!* kötet lényege ez. A nagy tehetségű édesapa árnyékában (Léka édesapja ugyanis az Ál-

lami Népi Együttes szólótáncosa volt) felnőni nem volt könnyű, hiszen a fiak általában nem szokták örökölni az apai képességeket. Ez viszont állandó konfliktusok forrása: „süvöltötte apám anyámnak, / aztán összevert, legyilkolt / századszorra is, számára ez / volt a hazai pálya előnye, / és elmondott mindenféle / hitvány, falelkű trógernek / már kora serdülésem óta” (*Hazai pálya*).

A lélektan egyik kedves témájánál vagyunk, vagyis a harmadik vezérfonalnál. Az apa felmagasodó alakja ugyanis termője a gátlásoknak, a dacnak, a lázadásnak és a menekülésnek egy elfogadó Mester árnyékába, egy mély, nagyon is baráti viszonyba, ami példa is, költői iskola is egyben. A barátságok titkát nem lehet megfejteni, de hogy Léka és Utassy között barátság volt-e, vagy csak mester–tanítvány viszony, azt ma már lehetetlen megállapítani. Nem is szükséges. Maradjunk annyiban, hogy hol ez, hol az. Voltaképpen mindegy is, tény, hogy Léka, ha óvatosan is, de megadja ennek magyarázatát: „persze nekem is / könnyebb volna, ha / fölugarhatnék hozzád / a hírrel, hogy vége, / elmúlt az élettani hatásod, / és megszűntek, meg az / elvonási tüneteim is [...] persze, tudom jól, / még ha ajtót nyitnál is, / be nem engednél, / állnál csak a résben, / arcodon széles, / türelmes mosollyal, / és kívánnád, amíg / kifújom magam, / amíg rájövök, / amíg belátom végre, / hogy aki voltam, / de kivált, akivé lettem, / az már nincs jelen / sehol” (*Állnál a résben*). Nemcsak a halál tud eltávolítani egy-egy eszménytől, hanem a pálya módosulása-önállósodása is. Amikor mindkettő együtt van, a szenvedések, kínlódások árán megszületik a szuverén költő. Ez a *Dzsó!* kötet tanulsága és eredménye. Mégis, ha távolról, de továbbra is figyelmeztet a Mester felemelt mutatójára: „Ha bármi visszatart, ne indokold. / Becsüld a csöndet is, miként a bort, / az életre esküdj, ne a dalra.”

Ezt a tanácsot Léka Géza a *Dzsó!* kötetrel mara-déktalanul teljesítette.

TANOS MÁRTON

Tőzsér Árpád: Suttogások sötétben

Új versek és versesszék, 2019–2021

Kortárs, 2021

Suttogások sötétben – egy erős cím az előfeltevéseinkre is képes erős hatást gyakorolni. A visszafojtottságot, tompítottaságot ingerszegénységet su-

galló cím furcsa módon egy olyan mentális képet hoz létre, amelyben éppen a látásinger van kapcsolva, és mintha nekünk, olvasóknak a világot

a fényből kinyerhető információk nélkül, csak tompított akusztikai jelekből kellene megértenünk. Megismerkedve a szövegekkel ugyanakkor azt tapasztalhatjuk, hogy a kötet hangvételét – bár a lírai én pozíciójából persze látszódhat így is a versek összessége – nem ilyen módon határozza meg a címből előzetesen kirajzolódó képzet. Hogy a (jelen) olvasó számára mit hordoz a kötet a szövegek tükrében, inkább úgy lehetne összefoglalni, hogy nagyon is kontúros gondolatokkal teli és friss hangon megszólaló – néhol a formai játékosságtól sem mentes – versek sokszólamúan, de mégis egységben, erősen intellektualizált líranyelven beszélnek egy nem túl dicsőséges történelmi múlttól, az egyén dilemmáiról és félelmeiről, de legfőképpen egy kontúrjait és viszonyítási pontjait egyre inkább elvesztő jelenről. Nem arról van szó tehát, hogy a szövegek tagadnak vagy feloldanak a világot minden szinten átszövő bizonytalanságot, hiszen nem riadnak vissza az ítéletalkotástól, de nem is adják át önfeledten magukat ennek a korreflexió művelete során.

A jelenkor, amelyben élnünk adatott, eláraszt minket olyan hatásokkal, amelyek még a szenvedésekkel bőven terhelt 20. századi történelemből megtapasztaltaknál is erőteljesebben kérdőjelezik meg a világ absztrakt megismerhetőségét és magyarázhatóságát. Nem csoda, hogy a közelmúlt egész világot megrengető eseményei alapvető nyomot hagytak a verseken, mint az első ténylegesen globális élményünk, a koronavírus-járvány vagy az intenzíven föllángoló politikai mozgalmak (mint a Black Lives Matter), de olyan lokális, a 20. századból a jelenbe továbbhurcolt, hosszú távú problémák is tematizálódnak, mint például a kisebbségi létállapot abszurd és többértelmű jellege.

A földregésszerűen megváltozó körülmények pedig kikényszerítik a művész és a művészi produktum kulturális helyzetének újrapozicionálását is, vagy legalábbis annak kísérletét, így bizonyos versekben kérdésként tételeződik a vers mint olyan és a verset író szerepe is a kortárs kulturális viszonyok között. „Ez a huszonegyedik századi katyvasz / már nem az én időm” – állítja magáról a kötet dialogikus nyitó versének, a *Fogadás a pozsonyi várban*-nak az egyik meg nem nevezett szereplője, akiről csak annyi derül ki, hogy idős szlovákiai költő. Ugyanilyen helyzetben lévő társa pedig többek közt azzal a talányos mondattal zárja a kizökent időről szóló közös elmélkedésüket, hogy „Itt-létünkkel is isten tudja, mit igazolunk”, amely ugyanúgy vonatkozhat a konkrét versbéli

fogadási eseményre, ahogyan a kisebbségi lét mint permanens köztesség általános egzisztenciális állapotára is. A *Történelem szájszagközelben* című prózavers pedig talán még explicitebb módon viszi színre a fenti kétségeket, amikor a versíró pozíciójából megszólaló beszélő a költői szerep lényegére kérdez rá: „De mi közöm magamhoz is, versbéli szerepeimhez? Mi közöm ehhez a versekhez, amelyben számomra még szerep sem kínálkozik? S ha kínálkozna? [...] Sikerült távol tartani a tárgyat magamtól?” Itt is záporoznak a nehezen megválaszolható kérdések, e helyütt éppen nem kívülről érkező, hanem belülről indulva – csupán az utolsó kérdésre kínál valamiféle választ a verscím, ha ekként tekintünk rá.

A kötet meglehetősen nagy ismeret- és műveltséganyagot hoz mozgásba, a versek rengeteg utalást tartalmaznak különböző szerzőkre, gondolkodókra, művekre, eseményekre, igyekezve mintegy kapaszkodóként fölhasználni őket az illékonyak bizonyuló jelen értelmezési kísérleteikor. A vírus- és karanténélmény feldolgozása kapcsán több helyütt előkerül például értelmező párhuzamként Camus *A pestise* mint olyan szöveg, amely reflektál a kollektívan átélt, totalizált szorongás időszakára (pl. *Joseph Grand naplója*), mivel az elmúlt száz évben komoly vírustapasztalat nem fordult elő világviszonylatban, de magán viseli a középkori pestisjárvány kollektív traumájának máig ható kulturális lenyomatát is. Ebből kifolyólag szinte értelemszerű, hogy nem egy versből egy olyan élményösszesség árad, amelyet „az utolsó idők” hangulataként lehetne leginkább jellemezni, amely azonban nem rezignációba fut ki, hanem a lírai én egyfajta kritikai hozzáállását eredményezi.

Sokszor egész társadalmak és kultúrák átalakulásának, sőt nemegyszer pusztulásának megéneklése zajlik (*Ad altare Dei, Ember és kora*), és néhol élesen csattan a kritika ostora a Schönberg zenéjéhez hasonlított kortárs kakofónián (*A világszellem elhagyja a világot*), valamint az ezt szülő korszellemen is: „[...] a XXI. század: uralkodó és eszmék nélküli birodalom, amely nem tud mit kezdeni magával. Századunk polgára zavartan heherészget” (*Hogyan készüljünk derűsen a túlvilágra?*). Ez a kultúratapasztalat, a morális iránytű hiánya szintén globális élményként jelentkezik, az érthetlennel szembeni két legелеmibb emberi reakció pedig az elutasítás vagy a nevetés. A folyamatos változás vagy inkább erjedés állapotában létező valóság, pontosabban „az épp széteső világstruktúrák” (*Végső struktúrák*) tapasztalata pedig paradox kontrasztba ke-

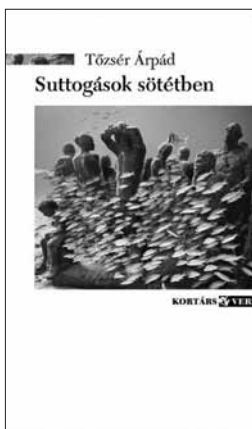
rül a konzerválódás jelenségével: a primer módon bizonytalan jelenkor felé irányuló kritikai hozzáállás addig csak az előző paradigma aránylag stabilnak tekinthető látásmódjából szólhat meg, amíg nem képződik meg egy új irány az értelmezés számára, amely más perspektívából tekinthet vissza a múltra.

Nem kizárólagos azonban a világban uralkodó morál(talanság)ból és közállapotokból, a kortárs politikából való témamerítés, hiszen a kötetben ugyanúgy jelen van az olyan, belülről fakadó készletek megverselése is, mint például az esszenciák után való vágyakozás és a végső, ontológiai kérdések faggatása, másfelől a reflexió a tudás, a tapasztalatok halmozásának hiábavalóságára is. Nem véletlen, hogy az alcím külön jelzi, hogy a kötet versesszéket is tartalmaz: az esszéisztikus hangnem csakugyan át- és átszövi a verseket, a műfaj pedig éppen ilyen jellegű, lírai-filozofikus elmélkedések rögzítésére alkalmas, a legpregnansabban a kötet prózaversei hordozzák ezt a hangnemet. Azt a kettősséget, amelyet a tudásszomj és a tudás gyűjtögetésének hiábavaló volta generál, egyszerre érhetjük tetten például *A turista találkozása a Higgs-bozonnal* című versben, amelyben a természettudomány diadalának szimbólumává emelt – sokáig csak matematikai hipotézisként létező, a többi részecske tömegének meghatározásáért felelős – Higgs-részecske utáni kutatás ironikus reflexiójába még a mitológiai/vallásos és a tudományos gondolkodás közötti modern feszültség fejtegetése is belefér.

Ugyancsak belső motivációból fakad a halál mint végső misztérium elemzése. A halál elkerülhetetlenségét, a számvetés kényszerét és a halál utáni világhoz fűződő képzeteket taglaló versek azonban mentesek minden érzélgősségtől és pátosztól, de a melankóliát nem nélkülözik. „A nemlét rejtélyes minőségére” (*Égő zsiráfok*) kérdez rá *A vénség lírájának* versbeli beszélője is, aki magát már az átmenet állapotába beleképzelve szólal meg: „Zörög a szélben a fák csontváza, csont kéz tapint egy más világot. / A lét, léted már üres váza – / ki tesz bele vajh más virágot?” Az élet utáni szférára vonatkozó egzisztenciális kérdéseket azonban csak fölteni tudjuk, a válasz csupán a kétségek és vélekedések pluralitása lehet, valamint a bizonytalanság lírai-ironikus meta-

forizálása: „ljedt diákokcskák vagyunk, akik éjjel kozmikus / ágyukba vizelnek, reggel sokáig rejtgetik sötét / bűnüket: értelmük már a *caelum* főnevet deklinálja, / de fenekük vasalója még a húgyos lepedőn csúszkál” (*A nem beszélt nyelv*). A lét új szakaszaként elgondolt halál egyenlősíti az életet megjárta embert és a haláltól még távolabb lévőket, hiszen a megszerzett élettapasztalatok nem képeznek többletet senki számára az életen túli szféra bizonytalanságával szemben. Azonban az öregséghez, a halálon még inneni állapothoz sem viszonyul Tózsér kevesebb iróniával, amelyet többek közt „fosztóképzős etapként” jellemez (*Fejünk körül tompa derengés*). A tudat halál utáni fölszámolódásától azonban kevésbé kell tartanunk, állítja egy helyütt a lírai én („Reméljük, evilági szenvedélyeink és / szenvedéseink, eszméink és rögeszméink / nem szöknek át – földi életünk / képviselőjében – a halálunk utáni Nüxbe”), mint attól a helyzettől, ha „az Alzheimer nevű kőarcú poszthumán hóhér” még életünkben veszi el a tudatunkat – aki így a középkori halálképzetek újragondolt, autentikusabb megtestesítőjévé válik. A halál mint probléma, csakúgy, mint régen, a költészetben most is megkerülhetetlen, de a jelenben – ellentétben például Dante korával – megoldhatatlan.

A kívülről érkező hatások bizonytalan kakaofóniája a szubjektum belső terében ver visszhangot azáltal, hogy a lírai beszédet megalkotó énből reflexiókat és további kérdéseket indukál, kikényszerítve a rendezetlenség valamilyen módon történő elrendezésének egyfajta kísérletét, de legalábbis e rendezetlenség találó és adekvát artikulálását. Efelől nézve a cím is mindjárt más értelmet kaphat: ez a fajta szellemi feldolgozó munka mint suttogás kerül éles oppozícióba az érthetlennel, azzal az invazív zajjal, amely a külvilág felől folyamatosan érkezik. A suttogás megértésére több figyelmet kell fordítani, mint a kiabáláséra, de alkalmas egészen más, mélyebb meglátások átadására, egy filozofikus líranyelv hordozására. Így válhat a sötétben hallható halk suttogás az olvasó és a lírai én közös menedékévé, amelyben a hangos külső káosz, ha nem is transzformálódhat belső renddé, a reflexív erőfeszítéseknek köszönhetően kívül reked azon, így a tekintet befelé is fordulhat, azt a szférát fürkészve, ahol nincsen szükség külső fényre.

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

BENCE ERIKA

Visky András: Kitelepítés

Jelenkor, 2022

Visky András regénye inkább reményt adó, mintsem negatív 20. századi kor-, illetve családtörténet. A romániai gulágon éppúgy arat – a gázkamrák kivételével – a nagybetűs Halál minden változata (leginkább az éhínség, a fagy, a járványok, az öngyilkosság és a fegyveres erőszak), mint bármely haláltáborban a holokauszt idején, mégsem a kilátástalanság érzése keríti hatalmába a narratíva szereplőit; ennek nyomán az olvasót sem. Mi több, inkább valamiféle derűs belenyugvás, végtelen türelem és a dolgok jóra fordulásába vetett hit hatja át az elbeszélést.

Az én-elbeszélő – autofikcióról lévén szó, maga az író, Visky András – hajdani hét éves önmaga perspektíváját érvényesítve láttatja az eseményeket, időnként pedig a másoktól hallottakat (mint amilyen a család múltja, a szülők megismerkedése és házassága, a gyermekek születése, az apa perbe fogása és elítélése) tölti ki képzeletével. A felnőtt elbeszélő nyelve csak az utolsó fragmentumokban – a család fogság utáni életéről, a felnőtté válásról és a sorkatonaságról szóló epizódokban – jelenik meg. A regény szomorkás derűjének, sőt iróniájának is inkább a gyermeki nézőpont a forrása, s nem annyira a család vallásos világértése, bár a rajongó, sőt a kissé egzaltált hívő magatartás mindannyiukra erősen jellemző: az elveihez következetesen ragaszkodó lelkész apától a származásánál fogva osztrák („de az sem kizárt, hogy zsidó”) anyán és a család szolgálatába szegődött Márikán, a diakonisszán át a mintát önkéntelenül is követő gyermekekig – mindenkire.

A múlt század ötvenes éveiben, főleg 1956 után a kommunista párt – a Securitatéval karöltve – hozzákezdett a romániai magyar egyházi értelmiség ellehetetlenítéséhez, minek eredményeképp az apát, a karizmatikus fellépésű, prédikációival a hívőkre nagy hatást gyakorló tiszteletest rendszerelenes tevékenységgel vádolják meg, perbe fogják, és huszonnégy évig terjedő börtönbüntetésre, családját kitelepítésre ítélik. Utóbbi szinte semmiben sem különbözik a második világháború idején alkalmazott deportálások menetétől: az anyát és a hét gyermeket (a legidősebb tizenegy, a legfiatalabb két éves) elhurcolják otthonukból, bevagonírozzák, és több közbülső állomáson át végül egy Duna-deltához közeli munkatáborban helyezik el, miközben nemcsak minden ingatlan és ingó vagyonuktól,

mozgásszabadságuktól, hanem az intellektuális érvényesülés (iskoláztatás, olvasás, anyanyelvhasználat és szabad vallásgyakorlás) lehetőségeitől is megfosztják őket. Egyetlen értékük egy véletlenül náluk maradt Biblia, amiből az anya – hozzárendelve saját műveltségének és olvasottságának eszköztárát – mindennap felolvas, és magyarázatokat fűz hozzá a gyermekek számára. Károli Gáspár régies nyelvét közben át is ülteti a gyermekek számára is érthető, korszerűbb magyar nyelvre, egyfajta szellemi táplálékká és szertartássá emelve ezáltal a felolvasást, minek következtében nemcsak erőt, hitet ad a továbbélésükhöz, hanem a példázatokot is rávetíti a vészterhes mindennapokra. Ennek nyomán gyermekei a mindennapi életükben sem elsősorban a kilátástalanságot, hanem az isteni elrendelést (próbatételt) látják: felcserélik valóságos életüket a tanításokból megismert történetekkel, nyelvük az Íráséhoz válik hasonlatossá: „testvéreink” szólítják egymást, a nevüket jelölő profétákkal és bibliai szereplőkkel azonosulnak, terveiket, játékaikat is e tartalmakhoz igazítják. Az elbeszélő például édesanyjuk („Anyánk”) alakját azonosítja Szűz Mária ideálképeivel, Ferenc testvér vízen próbál járnival, kézzel halat fognival; szökésüket is úgy tervezgetik, mint ahogy azt az egyiptomi fogságból való szabadulás történetéből ismerik.

Nemcsak a hét gyerek világszemléletére, hanem a felnőttek többségére is jellemző a bibliai tanok szó szerinti értelmezése és az őszinte csodavárás, így például Márikára, akit a gyerekek Nényunak hívnak, mert egyszerre testesíti meg előttük a nagynéni és a pótanya szerepét. Felesküszik a segítségükre, és velük tart a táborba is annak ellenére, hogy rá – mert nem tartozik a szűkebb család tagjai közé – nem vonatkozik a kitelepítésről szóló végzés; szabadon elmehetne. Többször nem is lehet eldönteni vele kapcsolatban, hogy valóban ekkora jámborság lakozik-e benne, vagy csak gúnyolódik a történések felett, például amikor az Isten nemlétéről szóló párthatározatot kommentálja: „[...] a világ olyan fordulatot vett, amire végképp nem számított, mármint a Mindenható, teszi hozzá Nényu, ráadásul egyhangú párthatározat is született, hogy nincsen Isten, a mi Istenünk sem létezik, bizony a szovjet testvérek, Isten legyen hozzájuk irgalmas, végre megnyugtatóan kimutatták, hogy nincs, majd aztán

hivatalosan Istennek is tudára adták, így becsületes, valóban, a szemébe kell mondani, hogy eddig, és ne tovább, eszedbe ne jusson létezni, ha már nem létezel, nagy könnyebbség mindenestre, ami a Párté, az a Párté, el kell ismerni.”

E párthatározat és a köpönyegforgató, kommunista agitátorként szerepet vállaló egyházi emberek tevékenysége nyomán hirdeti ki, fogalmazza meg és jegyzi le az apa („Apánk”) a presbiteri jegyzőkönyvbe is hitvallásukat, amely szerint „a falu népe elhatározta, hogy a názáreti Jézus feltétlen uralma alá veti az életét”. Aláíróinak többségét meghurcolják, börtönbe kerülnek. Egyes kritikusok ennek kapcsán vetették fel az apai felelősség kérdését, illetve azt a mozzanatot, hogy e kérdésre a regény nem ad egyértelmű választ. Vajon jogában áll-e a családfőnek vagy a szülőnek, hogy végletesen ragaszkodva ideológiai meggyőződéséhez és elveihez, családja életét és egzisztenciáját is kockára tegye? Ha leegyszerűsítjük a kérdést: nem jobb-e néha inkább meghátrálni? S bár igaz, hogy a regény – mint más dilemmák esetében sem – nem közvetít számunkra kész konzekvenciákat, ám sokféle módon, esetleírással és jelenségábrázolással ad lehetséges válaszokat vonatkozó kérdéseinkre is. Mind az apa által vezetett közösség tagjai, mind a táborlakók sokféle magatartással és életvezetési modellel próbálnak a felszínen maradni, túlélni, alkalmazkodni; a verőlegény, a besúgó, az agitátor, a meggyőződéses kommunista, az ateista, a kollaboráns, a hittérítő vagy a nihilista szerepét veszik fel, ám az, hogy legtöbbjük mégis (még az egykori táborparancsnok is) a tisztogatások áldozatává válik (ebben a világban bárkivel bármi megtörténhet), azt mutatja, hogy nincs értelme semmilyen visszafogottságnak, meglapulásnak, sőt a hatalommal való együttműködésnek sem. Az apa magyarként, református lelkészként és értelmiségi személyként semmiképp sem kerülhetne volna el a közellenségnek kikialtott társadalmi csoportok és közösségek ellen indított leszámolás-sorozatot, s akkor már jobb egyenes gerinccel és tiszta lelkiismerettel viselni a megpróbáltatásokat.

Az anya magatartásában is van valamiféle megszállottság, amit a gyermekei – különösen András – is jól érzékelnek. Valószínűleg ez a meggyőződés, illetve a rejtett emberi jósgámba vetett bizalom meg a végső elkeseredettség kellett ahhoz, hogy (néhány hetes csecsemőjét, Andrást, kendőben magára kötözve) kitartóan csengessen a konspirációs lakás ajtaján, ahova a férjét kihallgatásra vitték, s ahol épp kényszervallatásnak vetik

alá. Elszántságával a szekus vallatótisztek és verőlegények sem tudnak mit kezdeni, végül beengedik, zavartan bemutatkoznak – jellemző, hogy többségük magyar, legalábbis magyar nevű –, és elengedik a férjet. Noha az elítéltetéstől és a börtöntől ezzel még nem menekül meg, de a halálra veretéstől igen. Ugyanez az elszánt hit, Isten döntéseibe vetett bizalom élteti benne a reményt, s készíti arra, hogy ne higgye el a férjéről, akiről évek óta nem hallottak semmit, hogy – miként a táborlakó, magányos férfiak nem egészen szándéktalanul vélekednek róla – már rég halott lehet; továbbra is rajongva szereti és várja visszatérését, ami ugyan majd csak hét év múltán következik be – de bekövetkezik.

Egyetlenegyszer adja fel a harcot, s engedi át magát a kimerültség és a betegség hatalmának, minnek következtében „meg is hal”. Ekkor viszont az a – gyermekeibe is átplántált – rajongó hit lép működésbe és menti meg az életét, ami a csodaképződés alapját is jelenti. Az ápolók ugyanis az élettelennek látszó asszonyt egyeseken a hullaházba vitetik, ám a gyerekek Nényuval és az ugyancsak táborlakó Nadia pilótaasszonnyal az élen ebbe nem nyugszanak bele, ezért utánamennek, és – minden észérvet figyelmen kívül hagyva – megpróbálják életre kelteni, azaz „visszarázni” az életbe. És sikerrel járnak.

A csodába kapaszkodó léttapasztalat azért is fontos ebben a közegben, mert minden más a valószínűleg megképződött haláltáncról szól körülöttük. Első helyükön, a kimondhatatlan nevű Rächitoasa táborban földbe vajt gödörben kénytelenek meghúzódní, s azt tapasztalják, hogy emberi maradványokkal van tele az egész kietlen pusztá, mi több, egyik táborlakó igyekszik azonosítani, kihez tartoztak, zsákokba gyűjti és őrzi (köztük saját gyermekeiét is) a talált csontokat. Az ember haláltáncá mindennaposá válik környezetükben. Mint az ismert Arany-balladában vagy Madách *Tragédiájában*, egymás után vetik magukat a Dunába a foglyok, az öregek és a betegek meg – magukat és a családjukat a további szenvedéstől megkímélendő – szándékosan fekszenek ki éjjelente a hóra (miként Sánta Ferenc öregjei vonulnak el a bűdösbarlangba) meghalni.

Már-már mosolyra készítő, legalábbis torokszorogatóan megható az az önfeláldozás, amellyel a két felnőtt nő a gyerekeket igyekszik védeni. Amikor a táborban elszaporodnak az éhes és veszett kóbor kutyák, Nényu szó szerint kifekszik a ház elé, a küszöbre, hogy inkább őt támadják meg. A részeg, erőszakoskodó táborparancsnokkal szembeni védekezésül

pedig vizet forral a tűzhelyen, amiről óhatatlanul a „forró vizet a kopaszra!”-féle mesei rigmus jut eszünkbe. Talán ennek a pozitív értelemben vett nyájszellemből tudható be, hogy mindannyian – legalábbis többé-kevésbé – épen élnek túl a megpróbáltatásokat. A „majdnem” megszorítás csak azért szükséges, mert Ferenc testvér szeme világát karbidlámpa robbanása károsítja, Péter pedig angolkóros lesz. Ugyanakkor az egymás iránti feltétlen ragaszkodás és segítőkészség megtartó erőnek bizonyul. A fiatalabb András kitartóan tornáztatja izomsorvadásos bátyját, a család megtanulja megérteni a dadogós beszédét, a szorongó, ezért ágyba vizelős gyereket az anya maga mellé veszi biztatásul, amíg a testvérei minden alkalommal kicserélik alatta az átnedvesedett szalmát, a hamisan éneklőt pedig meggyőzik, hogy a „tátogásban”, vagyis a kórusban történő hallgatásban is művészi erő és nagyság lakozik.

A táborlét legfontosabb tapasztalatai közé tartozik a nyelven és az időn kívüliség állapotának meg tapasztalása. A csak magyarul és nyugat-európai nyelveken (például franciául és németül) beszélő anya számára a román nyelv (bár nagyon igyekszik megtanulni), a gyerekeknek pedig a helyes kiejtés. Még a táborokat jelző településnevek (a már említett Răchitoasa vagy a későbbi Lătești) kimondása is nehéz számukra, ugyanakkor a nyelvi lelemény ezt az akadályt is képes áthidalni: például a személyi irataikra pecsételt D.O.-, ejtve: „dëo”-s (lakhely nélküli) jelzetben Isten nevét vélik felismerni. Játék, illetve a „nagy szökés” tervezése közben pedig fedőneveket adnak egymásnak, így lesznek „bútordarabok”, komódok, sublótók, kasztenek és kredencek. Végül a szökésről azért mondanak le, mert rájönnek, hogy tulajdonképpen nincs hova hazaszökniük.

Mivel a táborban nem hat az idő múltása, különben is – az apa huszonkét éves büntetésének letel-

téig – „rengeteg idejük van”, az amnesztia, vagyis a fogságból való felszabadulás paradox élményként képződik meg számukra. Mintha ismert disztópiák jelszavai („a szabadság rabság”) kelnének életre. Nem tudnak mit kezdeni a szabadságukkal, ezért nem mennek sehova; egészen addig maradnak az immár megszüntetett táborban, amíg egy lelkész értük nem küld valakit. Így kerülnek Bukarest közbeiktatásával végül Józsefházára, s ide érkezik meg hét év után a valóban életben lévő apa, s ott folytatja hittérítő tevékenységét, ahol lefogatása és elítélteése előtt abbahagyta. Ezzel az epizóddal zárul a regény egyik domináns szövege: a sosem látott, ismeretlen apára való várakozás története.

A regény fejezeteit – nagybetűs kezdetet és megfelelő írásjellel történő befejezést nélkülöző – rövid fragmentumok képezik: lírizált beszédmódjuk révén versként hatnak. Leginkább a Biblia „versnyelvére” hasonlítanak, s ezt annál is inkább gondolhatjuk, mivel nagyon sokszor épp az Írás szövegét tárgyalják, fejtegetik, értelmezik tanulságait a gyermek befogadó szempontjából, amiért néha nemcsak derűs vagy vicces, hanem egyenesen mulatságos következtetéseket tartalmaznak. A tábori bibliaolvasás egyik legérdekesebb reflexiója is épp a nyelvre vonatkozik. Károli archaikus nyelve ugyanis nem mindig érthető a gyermekek számára, ezért Isten nyelvét „hibásnak”, de azért kijavíthatónak, módosíthatónak tartják: „[...] egy beszédhibás isten, de isten...” Ugyanígy tekintenek Isten jelenlétének és bölcsességének esetenkénti szemmel látható hiányára is: noha sokszor nincs jelen a történetben, a hiánya, akárcsak az apáé, meg tapasztalható, de nem végérvényes; „ki nem hal mögülünk”. Ez eddig – mondja „Apánk” szavait idézve a narrátor – egyedül egy „Nietzsche nevű férfivel” történt meg a világon.

BUDA ATTILA

Téglás János: Babits Mihály, a tiszviselőtelepi főgimnázium tanára; Babits Mihály síremléke

Europrinting, 2021; Kaló Design, 2022

Téglás János neve több mint négy évtizede, a hetvenes évek közepe óta fogalom a Babits-recepcióban. Az ő szerkesztésében, sajtó alá rendezésében jelentek meg nyomdaipari tanulók

vizsgamunkáiként azok a könyvesbolti forgalomba nem kerülő, mini- és különleges könyvek kis példányszámban, amelyek ma könyvtárak és magánszemélyek féltett kincsei. Ezek között

voltak például Babits Mihály életével foglalkozó dokumentumok, levelek, első megjelenések, köteteknek hasonmásai. Mindez szakmai körökben előkészítője volt a születési centenárium megünneplésének. És kiegészítették e vizsgamunkákat Téglás Jánosnak a Babits-könyvtár sorozatában megjelent dokumentumközlései: a Babits Mihállal készített interjúk szövegei, három nagy irodalmi perének visszhangja, illetve a Baumgarten Alapítvány iratai. Az 1976 óta megjelent kötetek mellé az elmúlt két évben egy-egy összefoglaló jellegű írás sorakozott: az első Babits tisztviselőtelepi éveiről, a második síremlékről szól.

A szerző az érkezés–jelenlét–távozás hármasságában ismerteti az 1912 ősze és 1916 eleje közti időszakot. Az iskola Babits tanári pályájának ötödik állomása volt, s a megelőzőkkel szemben nyugodt körülményeket biztosított, míg a *Húsvét előtt* című verse miatt át nem helyezték, és ezzel meg nem szűnt pedagógusi pályája. De ekkor már nem vidéki száműzetés következett, a Nyugat szerkesztőjeként egyszer s mindenkorra kilépett az állam hatalma alól – amit egyébként fiatalon annyira kívánt, a nála idősebb családtagjait foglalkoztató megyei fennhatóság helyett.

A történet kezdetén a topográfiai ismeretek állnak, a főgimnázium építéstörténete, első igazgatójának, Gaal Mózesnek a személyisége, nevelési elvei. A szerző bemutatja az épület belső tereit, a testületi és az ifjúsági könyvtárat, a díszterem falfestményeit, majd Babits lakásának leírásával folytatja. Ismerteti társaságát, látogatóit, vendéglátói hajlandóságát. A kötet egészére jellemző, de itt különösen jelentős, hogy Téglás János folyamatosan merít Babits tanítványainak későbbi emlékezéseiből. Ezek segítségével ad képet Babits Mihály ekkor már meglévő tekintélyéről, tanári működéséről, az önképzőkör vezetéséről. Nagyon érdekesek azok az oldalak, amelyek anyagi helyzetét, a kiadói ügyeket tárgyalják, valamint egészségi állapotát. Aztán eljött az 1914-es év, a hadüzenet, az első frontra induló vonatok, az első összezsapások, az első halottak s az őszi, uzsoki orosz betörés, amely után a Zemplén, Sáros és más felvidéki vármegyéből érkezett menekültek Budapestet is elérték. Az 1915. augusztus 16-i Nyugatban jelent meg a *Játszottam a kezével* című vers. Ennek gondolati magja ez a négy sor volt: „Még egyre álmodom vele: / ó hogy oly messze közele / s hogy minden e világon itt / furcsa szirtekbe ütközik!” Világraszóló botrány mégis az utolsó

sorokból lett: „[...] örömmel ontanám / kis ujjáért a csobogó vért / mint száz királyért, lobogóért!” Figyelemre méltó, hogy Babits nem azt mondta, utóbbiakért nem ontaná a vérért, csak azt, hogy a kedvese kisujjáért nagyobb örömmel. A vers alkalmat szolgáltatott általában a defetisták megfélemlítésére és a kis, tanári közösségben lapuló ellenérzések felszínre hozására. Ehhez járult nem sokkal később a már említett *Húsvét előtt* című vers, ami után Babits tanári tevékenységének folytatására nem nyílt lehetőség, mivel a támadások a pedagógust, nem a költőt kriminalizálták. A tisztviselőtelepi főgimnáziumban töltött évek történetét kiegészíti többek között az emlékező öregdiákok kislexikona, egy miniantológia az itt keletkezett versekből, valamint a tanári munka dokumentumai.

A második kis kötet Babits Mihály életének végével s a végső tiszteletadással foglalkozik. A négy fejezetből álló tanulmány Babits Mihály életének utolsó tavaszával kezdődik, azzal a pillanattal, amikor 1941. április 10-én szeretett esztergomi nyaralójába utaztak. A húsz éven át nyugalmat és pihenést biztosító környezet azonban ebben az évben nem hozta a felépülést, ezért augusztus 3-án Budapestre, a Siesta Szanatóriumba szállították. Itt halt meg a következő nap éjszakáján – legalábbis a szakirodalom ezt a dátumot örökítette meg. Téglás János azonban sorra veszi a forrásokat, beemeli a halotti bizonyítvány másolatát, s ezek alapján az időpontot 5-re, éjfél utánra teszi. Ugyanez a pontosságra törekvés jellemzi a tanulmány többi részét is, amelyek a halotti maszkkal, az első, majd a második, újratemetéssel, a búcsúztatás ceremóniájával, a résztvevőkkel, illetve magával a síremlék megjelenésével foglalkoznak. E körülményeket nagyrészt az ötvenes évek mellőzöttsége keretezte, amihez az első hangütést még 1945-ben Horváth Márton cikke, *Babits halotti maszkja* adta meg. Téglás János írása mellékleteivel és illusztrációival meggyőzően mutatja, hogy az irodalom ideologikus, politikával átitatott szemlélete mennyire kontraproduktív, mennyire a kultúra ellenében nyilvánul meg.

Az egykori tisztviselőtelepi főgimnázium az első tárgyalt témán túl is jelen van a kötetekben. Téglás János egykor a jogutód intézmény tanára volt, Árvai Sándor, mindkettő tördelője és tipográfusa, a tantestületben kollegája, a két kiadó – Endzsel Ernő és Kaló Margó – pedig egykori tanítványuk. Közös munkájuk eredménye a Babits-filológia két új kötete.

MEDITÁCIÓS HELY

Diénes Attila

Munkácsy-díjas szobrászművész kiállítása

2023. május 12. – június 25.

A kiállítás megtekinthető: szerdától vasárnapig 10-17 óra között.

Pesti Vigadó

1051 Budapest, Vigadó tér 2. ♦ www.vigado.hu ♦ Tel.: +36-1-328-3300

MMA
MAGYAR MŰVESZETI
AKADEMIA

1051
VIGADÓ

MMA = MINDEN, AMI MŰVESZET